

Taryhy roman ýazmagyň jogapkärçiligi

Category: Edebi tankyt, Kitapcy, Nukdaýnazar, Romanlar, Sözler, Taryhy şahslar
написано kitapcy | 22 январа, 2025
Taryhy roman ýazmagyň jogapkärçiligi TARYHY ROMAN ÝAZMAGYŇ JOGAPKÄRÇILIGI

■ Taryhy roman barada düşünje

Taryhy roman – bu taryhyň dürli döwürlerindäki wakalar we taryhy şahslar bilen baglanyşykly ýazylan eserdir.

Temasyny taryhy hadysalar ýa-da taryhy şahslar, olary gurşap alan hakyky ýa-da çeper obrazlaryň durmuşyndan we başdan geçiren wakalaryndan alan bir roman žanrydyr.

Taryhy romanlarda döredilýän gahrymanlar hakyky ýa-da hyýaly obrazlar bolup biler. Emma gürrüň berilýänler köplenç taryhy hakykatlara gabat getirilýär. Bu roman žanry aslynda romantizmiň önümidir. Taryhy romanyň edebi ähmiýete eýe bolmagy diýmek – ol taryhy romanyň tema edip alan döwrüniň aýratynlyklaryny doly diýen ýaly suratlandyryp bilmegi diýmekdir.

Dünýä edebiýatynda ilkinji taryhy roman ýazan iňlis ýazyjysy Walter Skottdyr.

■ Dünýä edebiýaty boýunça taryhy romanlara şu aşakdaky eserleri mysal getirse bolar:

- Walter Skott «Selahaddin Eýýuby we şir ýürekli Riçard»;
- Walter Skott «Waverleý»;
- Walter Skott «Iwanhoý»;
- Aleksandr Dýuma «Monte Kristo»;
- Gustaw Flober «Salambo»;
- Jean Gawr «Hökümdar»;
- Kemal Tahyr «Ene ýurt»;
- Nihal Atsyz «Däli Möjek»;

- Nihal Atsyz «Boz möjekler»;
- Lew Tolstoý «Uruş we parahatçylyk»;
- Stendal «Parma monastery»;
- Rafaello Žowanoli «Spartak»;
- Wladimir Bartol «Pidaýylaryň galasy. Alamut»
- Wasiliý Ýan «Çingiz han»;
- Wasiliý Ýan «Baty han»;
- Aýbek «Nowaýy»;
- Muhtar Auezow «Abaýyň ýoly»;
- Adyl Ýakubow «Ibn Sina»;
- Ýunus Oguz «Nedir şa»;
- Amin Maluf «Samarkant».

■ Türkmen edebiýatynda taryhy romanyň orny

XX asyryň birinji ýarymyň ahyrlarynda türkmen halkynyň SSSR-iň düzüminde ýaşap başlamagy bilen ähli ugurlarda bolşy ýaly türkmen edebiýatynda hem uly öwrülişikler bolup geçdi. Gürrüňi edilýän döwre çenli türkmen edebiýatynda kyssa bilen goşgy garylyp ýazylan, halk döredijiligi arkaly ýa-da belli bir klassyky şahyrymyz tarapyndan döredilen yşky-liriki temadaky dessanlar roman žanry ornaşýança iň göwrümlü eserler bolup hyzmat edipdi. Eger Mollanepesiň «Zöhre-Tahyr» dessanyny hasaba almasak, onda türkmen klassyky edebiýatynyň altyn döwri bolan XVIII asyryň görnükli wekilleri Nurmhammet Andalypdan, Gurbanaly Magrupydan, Abdylly Şabendeden, Şeýdaýydan soň dessan žanrynda uly göwrümlü eser döreden ýok diýen ýaly. Megerem bu žanrdaky iň soňky synanyşyk Mollamurtyň «Emir-Zerli» dessany bolsa gerek. Elbetde, gürrüňi gidýän döwürde döredilen we ona golaý awtory häzire çenli belli bolman galan powest möçberindäki çaklaňrak dessanlaryň hem bardygyny hem aýtmak gerek. Şol dessanlar «Türkmen halk dessanlary» atly iki tomluga girizilipdi.

Türkmen dessanlarynda yşky-liriki temada, hususanam fantastiki başdan geçirmelere agram berýändigini üçin taryhy wakalara agram berilmändir. Şonuň üçin olardan belli bir döwrüň aýratynlyklaryny öwrenmek juda kyn bolsa gerek. Muňa

garamazdan dessanlaryň wakalarynyň türkmenleriň taryhda Beýik Osmanly we Sefewi döwletleriniň, Beýik Babyr imperiýasynyň, Garagoýunlylaryň, Akgoýunlylaryň, Mamlýuklaryň döwlet guran ýerlerinde bolup geçmegi, juda üns berilip çemeleşilende köp zatlary anyklasa boljakdygyny görkezýär.

Mysal üçin, «Töwriziň begleri sonam geldimi?» diýen aýdymdaky Töwrizi, ýa-da «Görogly» eposyndaky Araz çayyny, «Gorkut ata» eposyndaky Baýburt galasyny bilmeýäniňiz az-azdyr. Bu agzalan toponimler taryhda türkmenleriň döwlet gurup, at dabradyp gezen ýerleridir.

Temamyzyň gürrüňinden daşlaşmalyň. Sebäbi bu aýdanlarym entek gerekli gyzyklanmasyny görmedik dessanlarymyza, eposlarymyza bolan ünsümizi güýçlendirmek babatda kän işleri etmelidigini aňladýar. Şonuň üçin kiçijik makalamyzyň çägi bu aýdylanlara dar gelse gerek.

Dessan žanry XIX asyra gelinende haýallap başlady we XX asyryň başyndaky taryhy öwrülişikleriň netijesinde edebiýat taryhyna siňip gitdi. Ýerine bolsa roman žanry geldi. Türkmen edebiýatynda «Ganly penjeden» atly ilkinji romanyň awtory Hydyr Derýaýewdir. Şeýle-de bolsa, türkmen edebiýatynyň ilkinji uly göwrümlü epiki eseri hökmünde SSSR-iň çäginde uly şöhrata eýe bolan Berdi Kerbabaýewiň «Aýgytly ädim» romanydyr. Öz gözi bilen gören ýa-da döwürdeşleriniň başdan geçiren wakalaryny, öz döwrüni suratlandyrýanam bolsa, B.Kerbabaýewiň «Aýgytly ädim», H.Derýaýewiň «Ykbal», B.Seýtäkowýň «Doganlar», «Bedirkent», G.Kulyýewiň «Gara kerwen» romanlary häzirki wagtda taryhy roman žanrynyň iň saýlama eserleri bolup durýar. Garaşsyzlygymyzy almagymyz bilen taryhy-rewolýusion temada döredilen eserlere bolan gyzyklanma ikinji derejä düşürilenem bolsa, bu eserler türkmen taryhynyň belli bir döwürdäki, şol sanda türkmen prozasynyň başlangyç döwürdäki taryhyny aýdyňlaşdyrmakda iň ähmiýetli çeşmeler bolup durýar.

Şol bir wagtyň özünde taryhy roman žanrynda uly göwrümlü eserler döretmek türkmen sowet prozasynyň irki döwürlerinde başlapdy. Öz döwründe dürli sebäplere görä okyjylara belli bolman galsa-da, A.Gowşudowyň döreden «Perman» romany muňa iň gowy mysal bolsa gerek.

XX asyryň segseninji ýyllaryndan başlap, togsanynjy ýyllaryň başlaryna çenli türkmen edebiýatynda taryhy roman žanrynyň iň gülläp ösen döwrüdür.

R.Esenowyň «Turanyň gözýaşlary», «Sary dominionyň kölegeleri», A.Taganyň «Saragt galasy», Ý.Mämmediýewiň «Şapak», T.Jumageldiýewiň «Gara ýyldyrym», ýaly eserleri taryhy roman žanrymyzyň iň kämil eserleri hökmünde görkezip boljak romanlardyr.

Gynansak-da, XIX asyryň türkmen edebiýatyndaky ýöwselleýişiň we XX asyryň başyndaky togtaýyşyň tolkuny XX asyryň ahyrlarynda hem ýene özüni görkezdi.

Roman žanrynda eser döredýän ýazyjylar we döredilen eserler barmak basyp sanaýmaly derejede pese düşdi. Elbet-de A.Nurmämmed ýaly «Oguz ýurdy» romany ýaly käte birlän-ikilän taryhy roman bilen orta çykanlar bardy. Emma olaryň köpüsi şowsuz döredilen eserler bolansoň halk köpçüligine mälim bolman galýardy. Garaşsyzlygymyzy alan döwrümüzden häzire çenli döredilen taryhy romanlardan iň şowlulary we halk tarapyndan gyzgyn garşylanany S.Annasähet Iner oglynyň «Ygrar», Ç.Aşyrowyň «Ata-babalarymyz», Ö.Nepesowyň «Pyragy», A.Durdyýewiň «Keýmir kör», N.Hojageldiýewiň «Gökdepe galasy», O.Ödäniň «Annanyýaz Artyk», «Altynjan Hatyn», «Süleýman ogly Gutulмыш beg», «Göktürkmen söýgüsi», J.Mülkiýewiň «Seljuklar» romanlary bolsa gerek.

Näçe kyn görsek-de, bir zady boýun almasak bolmaz, taryhy roman žanrynda dünýä edebiýatyna ses goşup biljek eserleri döretmekde entek-entekler yzdadyrys. Hatda türk, azerbaýjan we özbek edebiýatyna eýermekde hem yzda barýarys.

Daşary ýurtly edebiýaty öwrenijiler häzirki wagta çenli umumy türk edebiýatynyň altyn hazynasyna giren eserler hökmünde diňe A.Gowşudowyň «Perman» we T.Jumageldiýewiň «Gara ýyldyrym» romanlaryny görkezýärler. Bu sanlaryň näme üçin ikiden geçmeýänliginiň sebäplerini öwrenip, gelejekde ses döredip biljek taryhy eserleri döretmek ýene-de ýazyjylarymyzyň boýnuna düşýär.

■ Taryhy romanlar näme üçin gerek?

Soňky döwürlerde internetiň has aktiw ulanylmagyndanmy ýa-da metbugat we telewideniýe serişdeleriniň, taryhy temada döredilýän kinofilmleriň, seriallaryň täsiri bilenmi näme, taryha bolan gyzyklanma has-da artyp başlady. Elbetde ýazyjylarymyz muny ýerlikli peýdalanyp, oňat eserleri döredip bilseler juda uly boşlugy artygy bilen doldurmaga mümkinçilik gazanardylar.

Taryhy her halk öz bähbidine göräräk düşündirýär. Mysal üçin Çingiz han biziň aňymyzda nähili ganojak basybalyjy bolýan bolsa, mongollaryň özi üçin ol milletiň atasy hasaplanýar. Ýa bolmasa yslamy ilkinji bolup alysdaky Hindistan topraklaryna aralaşdyran Mahmyt Gaznawy biziň üçin nähili buýsandyryjy şahsyýetem bolsa, hindileriň gözünde Mahmyt Gaznawynyň Çingiz handan tapawudy ýok. «Maýn Kampf» hernäçe Germaniýada okamak gadaganam bolsa, Gitler biziň gözümizdäki ýaly nemeslere ýigrenji däl...

Sowet döwründe bize Nedir şa, Teýmirleň ýaly beýik hökümdarlara bolan ýigrenji aňmyza guýjak bolupdylar. Emma edil häzir, Eýrany bir bitewi döwlet hökmünde bir gysyma jemländigini üçin asly türkmen Nedir şa eýranlylaryň, Teýmirleň bolsa özbek kowumdaşlarymyzyň milli buýsanjydyr.

Taryha hemme taraplaýyn bakmak, şol sanda ony öz halkymyzyň bähbitlerine görä aňmyza ornaşdyrmak, netijede halk köpçüliginiň taryha bolan jemgyýetçilik pikirini emele getirmek diňe bir taryhçy alymlaryň däl-de her bir taryhy roman ýazjak ýazyjynyň mukaddes borjudyr.

■ Taryhy romanlar ýazylanda taryhy şahslara nähili çemeleşmeli?

Gynansakda, soňky döwürlerde dünýä edebiýatynda, hususanam yslam ýurtlarynyň edebiýatynda taryhy roman ýazylanda taryhy şahslary ýoýup başgaça görkezmäge ýykgyň edilýär. Yslam dininiň genetiki kodlarynyň ýoýulmaga çalşylýan we yslam dininiň terror dini hökmünde görkeziljek bolunýan döwründe, bu gynanjyryjy ýagdaýy öz peýdalaryna ulanyp, taryhda ýaşap geçen yslam beýiklerini hristiançylygyň «hoşniýetli» taglymatlaryna

utgaşdyryp taryhy romanlaryny döredýänler köpelip başlady. Elif Şafagyň Möwlna Jeleddin Rumynyň durmuşyndan söz açýan «Yşk» romany muňa iň gowy mysaldyr.

Başda-da aýdyşymyz ýaly, taryhy roman ýazylanda köplenç taryhy hakykatlardan daşlaşylmaýar. Ýaşap geçen şahslaryň we çeper gahrymanlaryň obrazlary taryhy hakykatdan daşlaşman, beýan edilen döwrüniň aýratynlyklaryny açyp görkezse, eseriň şowly bolmak mümkinçiligi has-da artýar. Şol sanda obrazlaryň diline, hyýalyna we duýgusyna taryhy hakykatlaryň çäginde, gürrüňi ediljek taryhy şahslardan galan taryhy faktlaryň, olardan galan edebi eserleriň çäginde özüňçe öwürşin bermek hem mümkindir. Yslam beýikleri babatda bu jogapkärçilik has-da artýar. Bu jogapkärçilik babatda Pygamberimiziň sahabasy Abdylly ibn Ensary baradaky «Myhmandar», beýik türkmen welisi we şahyry Ýunus Emre barada «Ot» romanlaryny döreden türk ýazyjysy Isgender Paladan taryhy roman ýazmagyň jogapkärçiligi soralandaky ol, *«Döreden bu obrazlarymda bu şahslaryň durmuşyna, ömrüni bagyşlan ideasynda gabat gelmejek toslama duýgulary, ahwallary, ýa-da toslama wakalary özümden goşup, ahyretde bularyň önünde ýüzümi gyzardyp durmakdan gaty çekinýärim. Çünki men erteki gün olar bilen ýüzbe-ýüz bolmalydygyna juda berk ynanýaryn. Goý olar meni göreňde ýylgyryp deňimden geçsinler we meniň üçin şepagat dilesinler»* diýip jogap beripdi.

Isgender Palanyň aýdan bu sözleri taryhy şahslara nähili seresaply çemeleşmelidigini, hususanam bu prinsipi yslam beýikleri babatda berjaý edilmelidigini görkezýär.

Taryhy romanlara seresaply çemeleşmegiň ýene bir tarapy bar. Adatça okyjylar taryhy şahslary taryhy monografiýalaryň üsti bilen däl-de, taryhy kinofilmleriň we taryhy romanlaryň üsti bilen tanaýar. Roman žanrynda taryhy romanlara bolan isleg beýleki ugurlarda ýazylan romanlardan has köp bolsa gerek. Bu biziň türkmen okyjylarymyz üçin-ä hasam şeýle. Netijede taryhy romanlardaky taryhy şahslaryň çeper obrazlary köplenç aňymyza hakykat hökmünde siňýär.

Mysal üçin gruzin ýazyjysy Grigol Abaşidzäniň «Uzaga çeken tümlük» romanyndaky Jeleddin Meňburnynyň obrazy

islendiginiñ bu beýik soltana bolan garaýşymyza bulaşdyryp biler. Ýa bolmasa Wasiliý Ýanyň «Çingiz han» romanyndaky Muhammet şanyň obrazy islendigiňizde bu beýik soltana bolan oňyn garaýşyňyzy üýtgedip biler. Romandaky şöhratly Horezm şalygynyň soltany nalajedeýin we gorkak edilip görkezilýär. Muhammet şanyň nähili beýik hökümdardygy Atamälik Jüweýniniň, Muhammet Nezewiniň taryhy ýazgylarynda aýdylyp durka, okyjylar näme üçin Muhammet şany Wasiliý Ýanyň döreden çeper keşbi ýaly göz öňüne getirýär? Ýogsa bolmasa Wasiliý Ýan bu obrazy Orta Aziýa syýahat edende Buhara emirini görüp, şonuň özüni alyp barşy esasynda döredendigini öz ýatlamalarynda belläp geçýär. Ynha, taryhy romanyň we onda döredilen obrazlaryň okyjylara edýän täsiri we halk köpçüliginde taryhy şahslar barada döredýän pikiri!

Hut şu nukdaýnazardan ugur alyp, türkmen ýazyjylary taryhy romanyň biziň jemgyýetimiz üçin ähmiýetine dogry düşünmeli we ilhalar eserleri döretmeli. Halkymyzyň öz taryhy şahslarymyzy Grigol Abaşidzäniň, Wasiliý Ýanyň döreden otrisatel obrazlary arkaly däl-de, öz ýazyjylarymyzyň döreden milli ruhly obrazlary arkaly tanamagyna wagt gelip ýetdi.

Özüm taryhy roman ýazyp oňarjakmy ýa oňarmajakmy? Ony bilmedim. Emma döretmegi göz öňünde tutýan eserlerim welin bar. Häzire çenli meni bu bähbitli işden sägindiren bir esasy sebäbi makalama jemleme hökmünde getireýin:

«Hut menem Isgender Pala ýaly taryhy şahslar boýunça döretjek obrazlarym üçin olaryň öňünde berjek jogapkärçilimden çekinýärim!»

Ýogsam bolmasa men bireýýäm yslamyň eldegrilmez belentlikleri bolan Möwlana Jeleleddin Rumi, Ýunus Emre, Magtymguly Pyragy barada, iň bolmanda Şirak, Jeleleddin Meňburny, Aba Serdar barada romanlary ýazardym...»

■ Peýdalanylan çeşme:

■ «История всемирной литературы»: В 9 т. М., 1989

Has TÜRKMEN.

ertir.com-yň arhiwinden Edebi tankyt